

УДК 159.923.2

Д. В. Піонтковська

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті обґрунтовується зміст і структура програми розвитку національної ідентичності у студентів вищих навчальних закладів. Розкрито сутність і структурну будову національної ідентичності особистості. Розроблені автором тренінгові методики розвитку національної ідентичності особистості юнацького віку можуть застосовуватися психологами, викладачами і кураторами вищих навчальних закладів у процесах навчання та виховання студентів.

Ключові слова: національна ідентичність, розвиток, програма, студенти, вищий навчальний заклад.

В статье обосновывается содержание и структура программы развития национальной идентичности у студентов высших учебных заведений. Раскрыты сущность и структурное строение национальной идентичности личности. Разработанные автором тренинговые методики развития национальной идентичности личности юношеского возраста могут применяться психологами, преподавателями и кураторами высших учебных заведений в процессах обучения и воспитания студентов.

Ключевые слова: национальная идентичность, развитие, программа, высшее учебное заведение.

The article outlines the essence and structure of the program of the development of national identity among students of higher educational institutions, shows the essence and structure of national identity. The author has developed a training methodology for the development of young people's national identity which may be applied by psychologists, lecturers and heads of higher education institutions in teaching process.

Keywords: national identity, development, program, students, higher education institutions.

Постановка проблеми. Проблема розвитку національної ідентичності в молоді є нагальною для Української держави, адже

успішне становлення, громадянська злагода, розбудова духовного фундаменту нашої держави є неможливими без наявності високого рівня національної самосвідомості в її громадян. Однак, суспільна свідомість молодих українців сповнена переважно політичними інтересами і тимчасовими ідеологічними гаслами, що зумовлює руйнування їх життєвих цінностей та ідеалів. Відродження української нації в сучасних умовах потребує застосування в освітніх закладах нових, інноваційних підходів до національного виховання зростаючої особистості. У Законі України «Про освіту» задекларовано, що освітній процес у нашій державі ґрунтується на засадах демократії, гуманізму, національної свідомості та взаємної поваги між народами і націями. Тому, в умовах сьогодення на особливу увагу заслуговують такі теоретико-практичні наукові дослідження, які спрямовані на обґрунтування та розробку ефективних програм із розвитку національної ідентичності студентської молоді, що можуть застосовуватися психологами й викладачами вищих навчальних закладів в умовах навчально-виховного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ідентичності особистості залишається однією з найактуальніших у сучасній психологічній науці. Різні наукові підходи до вивчення цієї проблеми висвітлено в ряді праць психологів (Е. Еріксон, М. Кун, Т. Макпартленд, Дж. Мід, Г. Теджфел, Дж. Тернер та ін.). Проблема національної ідентичності є важливою складовою загальної проблеми ідентичності. У сучасних дослідженнях науковців розкрито такі аспекти проблеми національної ідентичності: смисл, структура і чинники розвитку феномена (М. Барретт, П. І. Гнатенко, В. М. Павленко, Е. Д. Сміт та ін.); вплив національної ідентифікації на розвиток «Я-образу» індивіда в період дорослішання (О. В. Шевченко). Установлено, що значна частина наукових праць зарубіжних і вітчизняних науковців присвячені проблематиці етнічної ідентичності (О. В. Бичко, Н. М. Лебедева, С. В. Рижова, Г. У. Солдатова, Т. Г. Стефаненко, О. М. Татарко, Дж. Фінні та ін.). Водночас проведений теоретичний аналіз останніх наукових досліджень і публікацій засвідчив недостатню вивченість питання щодо розвитку національної ідентичності студентської молоді в умовах їх навчання і виховання, що стало метою нашої статті.

Виклад основного матеріалу. Студентський вік (17-22 рр.), що співпадає з періодом навчання молоді у вищих навчальних закладах, учені вважають сенситивним періодом для розвитку

як особистісної ідентичності в цілому (Е. Еріксон, Дж. Марсія та ін.), так і національної ідентичності зокрема (М. Й. Боришевський, О. В. Шевченко, Дж. Фінней та ін.).

Як відомо, поняття «ідентичність» перебуває в тісному зв'язку з процесом ідентифікації, тоді як поняття «національна ідентичність» відповідно тісно пов'язано з поняттям «національна ідентифікація». Так, ідентифікація є найважливішим механізмом соціалізації, що виявляється у прийнятті індивідом соціальної ролі під час входження в групу, в усвідомленні ним групової належності, формуванні соціальних установок тощо. Ідентичність, що є результатом ідентифікації, є усвідомленим самовизначення особистості, соціального суб'єкта. Феномен національної ідентичності, що є наслідком національної ідентифікації, трактується нами як усвідомлення та емоційне ставлення особистості до власної національної належності. Національна ідентифікація є процесом самоотожнення особистості з певною нацією, основним проявом якого є почуття належності до цієї нації, що ґрунтується на стійкому емоційному зв'язку, зумовленому сформованою системою усвідомлених уявлень і оцінок ряду ознак життєдіяльності нації, прийняттям її норм та національних цінностей, як визначила у своєму дослідженні О. В. Шевченко [3].

На думку М. Барретта [4], до структури національної ідентичності належать когнітивний та афективний компоненти. Складовими когнітивного компонента національної ідентичності є: знання людини про існування конкретної національної групи, про її територію, символіку, звичаї, традиції, історичні події та героїв, віднесення цією людиною себе до конкретної національної групи; а також приписування іншим представникам такої нації зазначених вище ознак. Афективний компонент національної ідентичності особистості виявляється в її суб'єктивній актуальності, а також у ступені прихильності, тобто значущості належності до конкретної національної групи. Свідченням такої прихильності можуть бути почуття людини, що пов'язані з її належністю до певної нації та проживанням на національній території (національна гордість, національна самоповага та ін.).

Стрижневою умовою проведення формувального експерименту є сформованість позитивної національної ідентичності у викладачів і кураторів студентських груп, а також наявність у них знань про історію та культуру своєї нації, національний характер її пред-

ставників. Метою розробленої програми є розвиток структурних компонентів національної ідентичності студентів та активізація в них механізму національної ідентифікації. Основними завданнями програми з розвитку національної ідентичності є такі, як: розвиток у молоді настанов на пізнання знань про історію, символіку, мову, культуру, літературу, мистецтво, звичаї, традиції власної нації; на пізнання національного характеру як представників своєї, так і інших націй, а також на ідентифікацію себе як представника та суб'єкта конкретної нації; виховання поваги до національних героїв, історичних подій і постатей; розвиток прагнень спілкуватися національною мовою, жити на рідній землі, підтримувати культуру й традиції своєї нації; розвиток прагнень поважати та продовжувати історію своєї нації; спрямування на національне самовизначення; вироблення стійкої активної позиції на користь своєї нації; розширення світогляду юнаків та юнок у сферах національної історії й культури як на основі власного досвіду, так і на засадах уже отриманих знань, ідей, що стають підґрунтям для отримання нової інформації; розвиток суб'єктно-конструктивного сприйняття подій національної історії засобами їх переосмислення; розвиток толерантності у ставленні до представників різних націй.

Основними засобами розвитку національної ідентичності у студентської молоді стали лекції, диспути і прес-конференції з ряду тем. Зокрема у процесі обговорення теми: «Націоінтегруючі та націодиференціюючі ознаки» заслуговували на увагу такі конкретні питання: ознаки, що зближують людину з іншими представниками певної нації; ознаки, за якими суб'єкти однієї нації відрізняються від представників інших націй. Тема «Національний характер українців» актуалізує питання, що стосуються уявлень представників української нації про себе, а також уявлень молоді про те, яким є образ українців із боку представників інших націй. У контексті теми «Традиції українського народу» обговорювалися різні національні українські обряди, що супроводжують найважливіші події в житті людини (весільні, пов'язані з народженням дитини, національні та релігійні свята тощо). Тема «Матеріальна та духовна культура українського народу» складається з двох блоків. Перший блок, матеріальна культура, містить питання щодо особливостей національного одягу, житла та їжі. Другий блок, духовна культура нації, складають старовинні оповідання (перекази, легенди), казки народу, його пісні та танці. Ознайомлення з націо-

нальною культурою передбачало й засвоєння знань щодо творчої діяльності відомих українських митців (письменників, композиторів минулих і сучасних часів, а також їх творів), політичних діячів тощо. У процесі обговорення теми «Мое ставлення до духовної культури української та інших націй» з'ясувалося те, у якій сфері більшою мірою знаходяться уподобання українських студентів: у сфері старовинного народного мистецтва, сучасного національного чи зарубіжного мистецтва. Не менш значущою є тема «Міжнародні стосунки», адже у процесі обговорення різноманітних ситуацій міжетнічної взаємодії на різних рівнях вдалося виявити ступінь толерантності юнаків та дівчат у міжнародних стосунках.

Важливими засобами реалізації окреслених завдань є наступні: організація і проведення тематичних занять, які присвячені патріотизму українців як у минулому, так і у сьогоденні, зокрема, наведення прикладів мужності та звитяги, які виявлено теперішніми захисниками держави, героями сучасної боротьби за цілісність і незалежність Вітчизни; зустрічі з національними героями сучасності – учасниками бойових дій, волонтерами; відвідування в госпіталях поранених військовослужбовців; проведення літературних вечорів, присвячених творам національних поетів і письменників, як класичних, так і сучасних; відвідування театральних вистав, що презентують літературні твори класиків вітчизняної літератури; відвідування мистецьких виставок українських художників, концертів і творчих виступів вітчизняних музикантів та співаків; участь в етнографічних і національних святах; дотримання низки національних звичаїв і традицій; організація диспутів щодо різних подій з історії нації тощо.

Не менш цінним засобом розвитку національної ідентичності є тренінг, що суттєво сприяє досягненню позитивних змін у розвитку національної ідентичності студентської молоді. Адже тренінг є найефективнішим груповим засобом досягнення змін в установках особистості. Учасниками тренінгу розвитку національної ідентичності стали студенти, національна ідентичність яких відхиляється від норми, тобто позитивної національної ідентичності. За твердженням Г. У. Солдатової [1], толерантне ставлення особистості до представників різних націй є основним показником її позитивної національної ідентичності (норми). Зазначене твердження стало основоположним для розробки тренінгу розвитку національної

ідентичності студентської молоді. Кількість учасників тренінгової групи від 12 до 15 осіб. Тренінг проводився один раз на тиждень. Тривалість проведення тренінгу, що залежала від кількості розроблених занять і можливостей участі у ньому студентів, становила майже три місяці.

Основними етапами проведення тренінгу з розвитку національної ідентичності студентів були такі: 1) психодіагностичний; 2) інформаційно-мотиваційний; 3) розвивальний; 4) стабілізаційний. На першому етапі здійснювалося емпіричне вивчення структурних компонентів національної ідентичності та встановлення рівня їх розвитку. На другому етапі створювалася інформаційно-мотиваційна основа тренінгу. Основною метою його проведення став розвиток мотивації участі у тренінгу. До провідних завдань цього етапу належали такі: знайомство членів групи з цілями та завданнями тренінгу; розвиток групової мотивації; створення в групі атмосфери довіри та комфорту, а в кожного члена групи відчуття безпеки; прийняття групової конвенції та правил поведінки, дотримання принципу «Тут і тепер». Цей етап проходив у формі бесіди-дискусії. Зазначимо, що відповідальність тренера полягає в тому, що він має сформулювати основи поведінки кожного учасника у групі через усвідомлення і вироблення ставлення до тих цінностей, які декларуються й обговорюються на цьому етапі. Тому, надзвичайно важливими є: атмосфера розмови, прояв поваги до кожного учасника і його думки, поведінка тренера в цілому. Ефективність цього етапу багато в чому визначає успішність тренінгу. Зазначимо, що розв'язання всіх завдань цього етапу в реальному обговоренні відбувається не у строгій відповідності зі встановленою послідовністю, а одночасно. Так, спільне обговорення цілей тренінгу спрямовано не лише на інформування його учасників, а й мотивування їх на досягнення цілей, стимулювання особистої активності. Стиль дискусії сприяв формуванню атмосфери довіри і почуття безпеки в кожного члена групи. Окрім того, обговорення всіх питань відбувалося на доступному для учасників рівні. Водночас важливо, щоб вони наводили приклади, усвідомлювали проблему, а не лише слухали тренера і погоджувалися з ним.

Зважаючи на важливість інформаційно-мотиваційного етапу, охарактеризуємо його більш детально. Обговорюючи мету та завдання, доречно досить коротко відзначити актуальну соціально-політичну ситуацію в сучасному світі (теракти, заручники, пробле-

ми міграції, розширення міжкультурних контактів та т. ін.). Саме тому кожній молодій людині необхідно мати навички ефективних і толерантних міжнаціональних взаємодій. Тренеру важливо не спровокувати виникнення дискусії з цієї теми, а лише констатувати відомі факти і своє ставлення до них у найзагальнішому вигляді (наприклад, війна – це завжди трагедія, смерть, протистояння, сумні наслідки, зокрема, наявність біженців і т. ін.). Відзначивши, що ця велика і складна тема не є предметом тренінгу, ведучому обов'язково потрібно було заручитися згодою групи не обговорювати її у процесі комунікативних взаємодій і отримати право зупиняти кожного, хто спробує це зробити. Щоб ця умова була прийнята групою і не сприймалася, як пригнічення прав учасників, тренер може попросити групу контролювати і карати за порушення домовленості його самого. Не загострюючи уваги на цьому моменті, рекомендується перемкнутися на позитив і підкреслити важливість спрямованості уваги групи на національні проблеми, на особливості взаємодій, зумовлених культурою, наявність міжкультурних бар'єрів і необхідність вироблення стратегій їх подолання в цілях досягнення взаєморозуміння та мирного врегулювання можливих міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів.

Формуючи мотивацію студентів, потрібно підкреслити відмінність лекцій від активного навчання, до якого належить і тренінг. Тренерові важливо відмітити, що тренінг може бути ефективним і корисним для кожного за умови, якщо група буде, з урахуванням можливостей усіх учасників, виявляти свою зацікавленість і активність під час вирішення нових проблемних завдань.

Створення атмосфери довіри і безпеки відбувається у процесі всієї діяльності групи. На її формування впливає в першу чергу поведінка тренера, прояв його ставлення до учасників. Йому важливо вміти бути доброзичливим, веселим і серйозним одночасно. Тренер має сприяти прояву свободи членами групи. На цьому етапі доречною є підтримка найбільш скованих і замкнутих її членів.

Підтримці робочого тону сприяє і деяка невизначеність щодо майбутньої роботи, особливо в тих юнаків та дівчат, які беруть участь у тренінгу вперше. Однак кожен учасник тренінгу має бути впевнений у тому, що жодних деструктивних дій у ставленні до нього не буде, а також у тому, що тренер дотримується гуманістичних принципів і гарантує психологічну безпеку всім членам групи. Тому, сформувати у групі таку впевненість – це найважливіше за-

вдання тренера. Позитивний психологічний настрій і сприятливий клімат у тренінговій групі сприяють саморозкриттю її учасників, та ефективній взаємодії у середині групи, розкриттю дружніх стосунків. У грамотно побудованих тренінгах на етапі формування мотивації і клімату групи проблема усвідомлення мети тренінгу і шляхів їх вирішення обговорюється досить детально. У членів групи формується розуміння того, що без об'єктивності взаємних оцінок, конструктивності критики, вміння її висловлювати та сприймати група не зможе рухатись уперед до вирішення поставлених завдань. Із цього питання приймається спеціальне групове рішення. Окрім цього, тренеру потрібно обговорити зі студентами готовність до розмови щодо міжкультурних взаємодій, важливість розвитку правильних навичок поведінки міжкультурної взаємодії та одночасне збереження своєї національної ідентичності.

Виконання завдань тренінгу може ускладнюватися заборонаю на обговорення в багатьох полінаціональних групах низки етнокультурних проблем, особливостями прояву гендерних аспектів поведінки у представників різних національних груп, можливим поділом на «своїх» та «чужих». Усе це ставить підвищені вимоги до тренера, який має бути компетентним у проблемах психології особистості, соціальної психології, у сферах міжгрупових і міжособистісних стосунків, у проблематиці національної та етнічної психології. У процесі обговорення питань, які стосуються клімату у групі та мотивацій (групової, індивідуальної), варто попросити всіх учасників тренінгу висловити свої побоювання і переживання, що пов'язані з очікуваннями від роботи, а згодом, заохочуючи щирість висловлювань, перевести групу на прояв конструктивних побажань собі, групі та тренерів. На цьому етапі тренеру важливо правильно позиціонувати себе перед групою, підкресливши, що він не викладач, а учасник групи, передусім людина, що допомагає групі йти до досягнення цілей у процесі спільної діяльності. Доцільно сказати студентам про демократичні принципи, а також про те, що вони мають право корегувати поведінку тренера, вносити пропозиції з поліпшення роботи групи.

У процесі вироблення групової конвенції особливу увагу доречно звернути на регламентні вимоги, що є рівноцінними для всіх членів групи і тренера, а також на позицію тренера. Водночас потрібно підкреслити учасникам групи й те, що тренер, хоч і такий самий учасник групи, однак для досягнення цілей тренінгу, гру-

па повинна дозволити йому, за необхідності, виявити авторитарні права перебивати того, хто говорить. Щодо учасників групи, виробляються правила, що вимагають активності, щирості, критичності, зворотного зв'язку, вміння слухати, не перебиваючи того, хто говорить, виявляти свої думки і почуття з приводу всього, що відбувається у групі. Спеціально обговорюється принцип «тут і тепер», що орієнтований не лише на переживання групового досвіду, але й на часові обмеження тривалості обговорення подій. Зазначеним чином у членів групи з'являються права й обов'язки, на які у процесі тренінгу можуть посилатися учасники і тренер. Корисно записати встановлені правила діяльності тренінгової групи на великих аркушах паперу та розмістити їх на видному місці. Позитивним є те, що всі члени групи поставлять на цьому аркуші свій підпис кольоровим маркером, підтверджуючи прийняття ними правил та їх виконання у процесі всіх занять. Добре, якщо правила будуть написані власноруч самими учасниками тренінгу, наприклад: «Тут зібрались друзі», «Тут немає насмішок і принижень», «Ми довіряємо одне одному».

Усі обговорення проводяться демократично, тренер може звертатися з проханням до членів групи щодо підбиття підсумків щодо того чи іншого питання, яке обговорювалося у групі. Однак, доповнюючи, підсумовуючи висновки учасників тренінгу, тренер має відзначити й те, про що вимагається в методичних умовах тренінгу, а також те, що було пропущено. Зазвичай тренери підводять групу до потрібних висновків. Це робиться непомітно і в результаті група вважає, що вона самостійно прийняла рішення, за яке потрібно нести відповідальність кожному.

Не менш важливим від попереднього є розвивальний етап, що спрямований на виникнення позитивних змін у розвитку структурних компонентів національної ідентичності студентів, активізацію в них механізму національної ідентифікації. Зміст цього етапу склали розвивальні вправи та рольові ігри («Броунівський рух», «Комунікативний простір», «Відгадай, про кого йдеться», «Твір на визначену тему», «Обговорення прислів'їв» та ін. [2]), застосування яких призводить до вдосконалення складових національної ідентичності та механізму національної ідентифікації.

На стабілізаційному етапі відбувається закріплення нових способів поведінки і взаємодій. Підсумком проведеного тренінгу стало написання звітів студентами, у яких вони характеризували

власну національну належність, а також своє ставлення до представників різних націй.

Висновки. Отже, тренінг є найбільш ефективним засобом розвитку національної ідентичності студентів, що сприяє якісним змінам структурних компонентів і механізмів розвитку цього складного психічного утворення, які є можливими за відносно короткий часовий проміжок і є цінними для становлення ідентичності особистості юнацького віку. У цілому програма з розвитку національної ідентичності передбачає реалізацію низки завдань національного виховання студентської молоді, зокрема формування поваги до національних цінностей; виховання національної пам'яті; плекання любові до рідної мови, землі, культури та т. ін. На подальше вивчення заслуговує питання щодо розробки методичних рекомендацій із розвитку національної ідентичності студентів для психологів, викладачів і кураторів студентських груп вищих навчальних закладів.

Література:

1. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности / Г. У. Солдатова. – М. : Смысл, 1998. – 389 с.
2. Татарко А. Н. Методы этнической и кросс-культурной психологии : учеб.-метод. пособие / А. Н. Татарко, Н. М. Лебедева. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – 238, [2] с.
3. Шевченко О. В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. В. Шевченко. – К., 2005. – 20 с.
4. Barret, M. English children's acquisition of a European identity / M. Barret // Breakwell, G. & Lyons, E (Eds) changing European identities: Social-psychological Analyses of Social Change. – Oxford Pergamon Press, 1996. – 454 p.